

El ecomuseu: Al voltant de Sant Jeroni de Cotalba.

Des de l'arribada del capitalisme i amb l'extensió de l'economia de mercat, tenim una sèrie d'institucions, normes i procediments que determinen que es pot fer amb tota una sèrie de recursos, artefactes i bens. La institució de la propietat privada, fonamentada en tot un seguit de corpus jurídic i d'un eficaç aparell coercitiu, permet que li siguin atribuïts a una persona física o jurídica els drets de propietat d'un determinat bé i aquest en l'exercici de la seua llibertat individual i la seua autonomia i dins de l'espai que dibuixa la "legalitat" pot fer d'eixe bé el que vullga; consumir-ho, regalar-ho, vendre-ho. La filosofia econòmica, ja des de la coneguda fàula de Mandeville (1670-1733), ens assegura que tots perseguint el nostre benefici particular arribaren a obtenir el màxim benefici col·lectiu (Así pués cada parte estava plena de vicios, pero todo el conjunto era un paraiso), que ja s'encarrega la "mà invisible" d'assignar el recursos de manera adient.

Això funcionava però, per a un tipus de bens especials que són el que els economistes anomenem bens purs privats. La creixent complexitat de les relacions econòmiques ens va demostrant que cada vegada, a les societats occidentals desenvolupades, que eixos bens purs privats són menys importants en el vertader objectiu dels individus i les societats, que no és ni més ni menys que la recerca de la felicitat. La interacció social, la inclusió, el sentit de pertinença i d'identitat, la qualitat de la vida, el desenvolupament integral de les capacitats expressives de l'ésser humà... entren en la nostra recepta de la felicitat. I això complica molt la institució del mercat com a mecanisme assignador de recursos, ja que el que jo faig amb un determinat bé provoca el que els economistes anomenem externalitats positives o negatives que afecten altres membres de la col·lectivitat.

I és en aquest context on juguen un paper important els bens patrimonials. Què és un bé patrimonial?. Bé doncs un bé patrimonial és bàsicament la conjunció d'un suport material i un discurs que explica i li dona sentit a dit contenidor material. Més enllà, el contenidor material és fins i tot prescindible i l'expressió mínima d'un bé patrimonial requereix sols d'un discurs que siga interioritzat per un conjunt social. Des d'una perspectiva econòmica, de que depèn del major o menor valor d'un bé patrimonial?

Així una primera reflexió que pot aportar és tractar d'estructurar en funció de quins arguments podem valorar els béns patrimonials.

- El valor artístic atribuït a tal bé patrimonial. No hi ha dubte que un dels elements que utilitzem per a valorar els béns patrimonials té a veure amb el valor artístic que li atorga el discurs historiogràfic. Encara amb les seues notables disputes i polèmiques, és evident que hi ha cert consens des de l'àmbit de la Història de l'Art o la crítica artística que li dóna més valor a uns béns que a altres.
- La singularitat. Un altre element que ens determina el valor d'un bé patrimonial és, independentment del valor artístic, la singularitat de tal bé. Esta singularitat pot ser entesa en sentit numèric (hi ha pocs béns patrimonials d'eixes característiques) o per altres circumstàncies (com per exemple els errors d'impressió o tipogràfics en un llibre de 1600).
- L'antiguitat. Un tercer element que ens permet valorar un bé patrimonial és la seua antiguitat. Fent l'abstracció podem considerar que davant de béns amb les mateixa rellevància artística i el mateix grau de singularitat, tendim a valorar més aquells que són més antics.
- El grau de conservació. Davant de dos béns semblants li atorguem més valor a aquell que estiga en millor grau de conservació.

- Del valor simbòlic atribuït a tal bé patrimonial. En tots els béns patrimonials concorren característiques físiques i simbòliques. Estes últimes fan referència al discurs que dona sentit al bé patrimonial, i este sentit pot tindre una major o menor càrrega afectiva per a una col·lectivitat donada.
- De les possibilitats d'usos públics/privats de tal bé patrimonial. Un bé patrimonial ens resultarà més valuós si en la proposta de preservació s'inclouen possibilitats de generar valor una vegada restaurat. Este nou valor pot ser apropiat de forma privada (restauració d'una masia del S. XVII per a la seua utilització com a establiment turístic rural) o de forma col·lectiva (preservació d'una nau industrial urbana com a centre social)

D'estos atributs només uns pocs d'ells poden traduir-se en una escales més o menys objectivables (l'antiguitat, el grau de conservació i la singularitat en menor grau), mentres la resta resulten clarament d'un procés de construcció social les relacions causals de la qual, processos i resultats corresponen a raons molt complexes.

Per tant, a pesar que som capaços de racionalitzar l'origen del valor dels béns patrimonials ens resulta absolutament impossible determinar un barem inequívoc que siga capaç de jerarquitzar ni tan sols ordinalment el valor dels béns patrimonials. Així, davant de situació concretes de decisions sobre què béns intervindre i en quina magnitud, sorgeix la qüestió de qui són els agents que determinen eixa jerarquització. Les dos posicions extremes són que el criteri siga establert per disquisicions i valoracions de persones o comissions tècniques o al contrari que siguen els ciutadans –propietaris dels recursos escassos-, els que determinen com ordenar en valor eixos béns patrimonials. Naturalment entre estos dos extrems (decisió tecnocràtica extrema, decisió democràtica extrema) cal ubicar posicions intermèdies on la valoració siga coparticipada en major o menor grau.

És evident que Sant Jeroni Cotalba és un bé patrimonial que es compon d'un imponent contenidor material amb tots els seus atributs de singularitat, antiguitat i característiques artístiques que són les que li atorgaren en el seu moment l'etiqueta administrativa de bé d'interés cultural, i que obliga a la seua protecció especial. Però al mateix temps el monestir és el vehicle d'un seguit de valor simbòlics que li atorga el territori i els conjunts humans i socials que ocupen dit territori, i que tenen a veure amb el sentit d'identitat, el conjunt de vivències individuals i col·lectives, la participació, el valor del paisatge, etc..

La qüestió que hem de resoldre a partir d'ara té a veure amb les possibilitats d'us d'este bé patrimonial i en esta discussió ja estem determinant el valor present i futur de Sant Jeroni. Les dues alternatives extremes són aquelles que impliquen maximitzar a curt termini el valor econòmic privat i desposseir a Sant Jerònim de tot significat per al territori, tot i que amb un impacte en termes d'ocupació, renda, valor del sol municipal que podria ser elevat, i a l'altre extrem tindriem l'opció de reforçar, difondre el discurs que li atorga valor simbòlic, però sense cap efecte sobre les variables com la renda o l'ocupació local, la capacitat de recaptació municipal, etc.. Tampoc hem de deixar de banda l'obvietat que també el nivell de riquesa d'un territori determina la frontera de possibilitats de la seua qualitat de vida.

Des del meu punt de vista i en principi la construcció d'un camp de golf amb altes tanques, sembrat d'adossats per a jubilats del Nord d'Europa s'apropa més a la primera opció ja que implica una mena d'estranyament de l'espai que tant sols manté del conjunt monumental la seua imponent vessant paisajística però perd tot el significat social i territorial, mentre que una posició extremadament conservacionista que impedira qualsevol actuació sobre l'espai de la Vall de Vernissa per a no

contaminar el valor simbòlic i territorial del conjunt monumental implicaria posicionar-se a l'altre extrem.

Del que es tractaria es de buscar una solució intermitja que resolguera de manera satisfactòria aquesta disjuntiva i maximitzara la combinació de màxim valor econòmic possible amb el màxim valor territorial i simbòlic.

Aquest procés i la solució derivada, naturalment no és un procés tècnic. Es tracta ni més ni menys d'una construcció social, que ja està embastant-se en esdeveniments com les I Jornades Josep Camarena i el seu resultat dependrà de moltes variables com la capacitat de comunicació i mobilització d'agents com el col·lectiu de Vall de Vernissa, la capacitat econòmica dels grups promotors d'aventures urbanístics i la seua connexió amb els poders locals i també de la capacitat d'altres agents participants (entre els que estem els suposats tècnics) en dibuixar alternatives imaginatives i proporcionar eines de gestió del territori que s'adeqüen a eixa demanda de combinar maximitzant el valor econòmic i el valor simbòlic i territorial. Des d'aquesta perspectiva, tot i que amb una aproximació relativament superficial, jo pense que una institució com un ecomuseu podria ser una bona manera de gestionar la qüestió.

Qué és un ecomuseu?.

Per a referir-me als ecomuseus no vaig més que seguir la publicació de Maurizio Maggi i Donatella Murtas, que des del Piemont compten amb un institut de recerca que ha treballat abastament el concepte d'ecomuseu i s'han dedicat amb fruïció a la seua difusió. Els ecomuseus naixen a les primeries dels anys setanta com a voluntat d'ampliar un concepte de museu que quedava una mica envellit. Una de les definicions més adients d'ecomuseu és aquella que confronta les característiques del museu tradicional front a aquesta nova concepció de museu.

	MUSEU TRADICIONAL	ECOMUSEU
Focus de la interpretació	Col·lecció (Un sola disciplina; Història, Etnografia, Art...)	Patrimoni en sentit holístic (Multidisciplinar)
Espai de referència	Immoble/ edifici	Territori
Col·lectiu al que va destinat	Públic	Població
Control	Òrgans de gestió del museu	Òrgans de representació i participació de la col·lectivitat.

L'ecomuseu en el seu sentit més ample significa una pacte d'una comunitat per a pendre cura d'un territori. Aquest pacte no n'és un conjunt de normes que obliguen o prohibeixen qualsevol cosa sinó un acord bàsic arrelat i consensuat entre els agents que poblen el territori. El subjecte de la iniciativa no han d'estar les institucions públiques, tot i que poden jugar un paper propulsor molt important, sinó que han ser la societat local articulada. I prendre cura d'un territori significa no sols conservar sinó també utilitzar, fruir i gaudir ara i en el futur el propi patrimoni cultural i visualitzar i desenvolupar les formes per generar nous valors sobre el territori. El territori en aquest sentit no s'ha d'entendre sols en sentit físic sinò com a espai de l'història del seus habitants.

És evident que amb aquesta aproximació on el que sembla important no és tant els aspectes de continguts sinó més bé el procedimentals, la gamma de plantejaments d'ecomuseus és molt ampla, però de les actuals experiències i de les millors pràctiques podem extraure alguns elements comuns:

Els ecomuseus tenen mapes culturals: Un mapa cultural es una expressió dels valors comuns d'una col·lectivitat. Constitueix la carta d'identitat, l'autoretrat que evidència els trets comuns i únics siguen aquestos ambientals, paisatgístics, econòmics, històrics,

o socials que li atorguen al territori un característica única i especial. Un bon mapa cultural pot comunicar molt i que pot realment aportar molta llum sobre un territori. Es tracta de definir la coneixença local, fonamentar el sentit de pertinença, catalogar les formes d'expressió creativa, elements que han de ser ferramentes per a la investigació de la pròpia realitat i per les possibilitats de fonamentar projectes de desenvolupament local. La realització d'un mapa cultural permet descobrir l'esperit d'una comunitat i consueix la representació dels pensaments d'una comunitat en un moment donat.

Els ecomuseus li atorguen gran importància al paisatge. Parlar de paisatge i centrar l'atenció en ell, implica treballar un concepte que valoritza la idea de totalitat, de l'existència de relacions, de conjunt. I també com a síntesi del valor afectiu pel territori que inclou des de la forma fins als elements ecològics que el componen (flora, fauna, fins als models de viure l'espai que es deriven de l'ocupació humana (construccions, conreus, etc..). És per això que experiències basades en la reconversió dels fonaments paisatgístics a partir de la construcció de camps de golf (aliens a la trama del paisatge local) poden tenir un efecte devastador sobre la natura i les característiques de l'espai.

Els ecomuseus s'esforcen en la interpretació del territori. La interpretació del territori és una de les activitats centrals de l'ecomuseu i tracta de mostrar el significat del patrimoni cultural com a estratègia explícita de reforçar la comprensió i la interiorització de l'espai. La interpretació no consisteix sols en informació. Un bon projecte d'interpretació ha de posar en relació el discurs interpretatiu amb l'experiència individual del visitant i el seu objectiu no és instruir sinó provocar experiències cognitives, afectives i perceptives en els receptors. El desenvolupament d'un ecomuseu per tant és la suma d'iniciatives que van des de les publicacions, els paquets didàctics, els panells il·lustratius, els camins i sendes guiades, la reconstrucció teatral de esdeveniments històrics, els concursos de fotografia, les festes, les visites guiades, la recollida d'objectes i fotos entre els habitants, una xarxa de punts d'interpretació i didàctica del territori, etc...

En definitiva un ecomuseu més que el discurs al voltant d'un edifici o un monument significa una lectura participativa i participada a partir d'un determinat mapa cultural que inclou tot aquell patrimoni articulat al voltant d'una trama interpretativa de la realitat del territori. És evident que la Vall de Vernissa, articulada a partir de l'element central del monestir de Sant Jeroni de Cotalba, obri grans possibilitats des d'aquesta perspectiva de l'ecomuseu.

Apostar per aquesta via de valorització del territori pot ser la manera més intel·ligent i eficaç de maximitzar els beneficis a mig i a llarg termini, sobre la qualitat de vida i la felicitat de la ciutadania i inclús pot ser compatible amb altres iniciatives més depredadores, si la comunitat local és capaç d'explicar i defensar que és el que destrossa el nostre mapa cultural i què és el que no. Tal volta podrien existir camps de golfs que recuperaren la arquitectura tradicional local dels riu-rau, que habilitara espais per a passejar i recuperara jocs tradicionals o que utilitzara flora local en el dissenys dels carrers cap al "green", o que utilitzara les fonts decoratives per a crear a amfibis locals. Tal volta.

Pau Rausell. Octubre de 2004